

ооредилге стандарттарынга, РФ-нын ооредилге болгаш эртем яамызынын 2009 чылдын октябрь 6-да унген 373 дугаарлыг дужаалынга, тус чернин бюджеттиг ниити билигнин ооредилге чери Чыргакы ниити билиг школазынын ажилчын программазынын дугайында саавырга ундезилээн.

4-кү класстың «Литературлуг номчулга» эртеминге тургускан ажилчын программаны Россия Федерациязынын «Россияның Школазы» деп өөрөдилге-методиктиг бөлүккө, Тыва Республиканың ниити өөрөдилгезиниң эге школага 1 - 4 класстарга тыва дыл талазы-биле күрүне стандарттарынга дүүштүр, 2008 чылда Наталья Чоодуевна Дамбанын тургусканы тыва дыл программасынга болгаш 2014 чылда үндүргени 4-кү класстарның Л. С. Кара-оолдуң «Литературлуг номчулга» номунга даянып тургускан. Бо ажилчын программа эге школанын Федералдыг күрүне стандарттарының сорулгаларын чедип алырынче угланган. Өөрөдиглиг план дараазында методиктиг сүмелерниң дузазы-биле ажыглаттынмышаан, уругларның шингээдип алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын тыва дыл программасының негелделеринге дүүштүр эге класс башкыларынга А.А. Алдын-оолдуң «Диктантылар болгаш эдертиглер чыындызы»-биле хынаарын сүмелеп турар. Тыва Республиканың ниити өөрөдилгезиниң национал девискээр кезээ 4-кү класс өөреникчилериниң ниити сайзыралынче, оларның билииниң практиктиг болурунче угланмышаан программаны тургузарда эртемнииниң, дес-дараалашкаанын, көргүзүглүүнүң болгаш коммуникативтиг принциптерге даянып база уругларның назы-харын барымдаалап тургаш, тургускан. 4-кү класска Л.С. Кара-оолдуң «Литературлуг номчулга» ному 2014 чылда Тыва Республиканың өөрөдилге болгаш эртем яамызының чөпшээрээни-биле парлаттынып үндүрген. Номнуң эртем талазы-биле редактору А.С.Шаалы, педагогика эртемнериниң кандидады, доцент.

Тыва уругларны шын, кижизиг, эртем-билиглиг кижилер кылдыр ооредири – амгы уенин школаларынын эн-не кол сорулгаларынын бирээзи. Ужук-бижик номчуп билип эгелээринин эн-не кол дозу - эге класстар. 7-10 харлыынга чедир уругтун чугаа-домаанын ангы-ангы хевирлеринин (бижимел чугаа, номчулга, дыннап билири) сайзыраарынга таарымчалыг уези. Ынчангаш тыва литературлуг номчулга эге школага чугула эртемнерин бирээзи.

Бердинген программа 2-4-ку класстарнын уругларынга таарыштыр кылдынган.

"Литературлуг номчулга" номунда кирип турар чогаалдар программага дууштур темалар аайы-биле болуктей бердинген.

Эге класстарнын чечен чогаал номчулгазынын программазы чечен эстетиктиг болгаш литература шинчилелдиг принциптерге даянмышаан, оон ундезилеттинген болгаш проблема-тематиктиг принципке чагыртып турар.

Ынчангаш эге школанын 2-4 класстарынын класс бурузунде ол-ла темалар катаптап кирип турар. Ынчалза-даа олар анаа-ла катаптап турар эвес, а уругларнын назы-хары улгадып, чувени шингээдип алырынын болгаш билиинин, деннели бедээни-биле чергелештир чогаалдарнын хемчээли, утказы болгаш дылдын уран-чечен аргалары чоорту нарыыдап, чаа чуулдер-биле немежип бар чыдар.

Чижээлээрге, 2-ги класска чылдын уелеринде бойдустун онзагай демдектеринин дугайында уругларнын алган билиглери 3-ку класска улам ханылаар болгаш тодараттынып, делгемчиир. Номчуур чогаалдарнын хемчээли улгадып, дыл-домаа, оорөдилге-кижизидилгелиг ужур-утказы, чогаалдарны сайгарар негелделери улам нарыыдап оар дээш оон-даа оске.

«Литературлуг номчулга» деп эртемнин оорөдилге планында туружу эге школага «Литературлуг номчулга» деп эртем оореникчини чогаалга чангыс аай болгаш узуктелиишкин чок ооредиринин бир кезээ болур. Эге класс оореникчилеринге

эртемни ооренип тура, амыдыралчы дуржулгазы байлак эвес болганындан чечен чогаалды состун уран чуулу деп шингээдип алыры онзагай.

Баштайгы уе-чадада уругларнын чедишкинниг ооренир болгаш сайзыраарынын кол байдалын чедип алыры-биле номчуттунар чанчылын хевирлээри чугула. Оон ужун номчулгага сундулуг уругну белеткээринин элээн каш угланышкыннары бар: тыва чечен чогаалдын созуглелдерин номчуур чанчылдарын хевирлээр болгаш сайзырадыры; чогаалдын тутказын шингээдип алыры-биле практиктиг билиин сайзырадыры; чечен чогаалдын эн бодун билиглери-биле уругларын чепсеглээри; долгандыр турар хурээлел, мозу-шынар база эстетиктиг унелелдер дугайында билиин хевирлээри.

«Литературлуг номчулга» кичээлдеринин, оске эртемнерге бодаарга, бир тускай чуулу – кичээл бурузунге чогаалдын жанр болгаш тутказындан хамаарылга чок оореникчилернин дыл-домаа база ниити кижизидилгезинче кичээнгейни угландыраы: созуглел бурузун уругнун аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырындан ангыда, мозу-будуш талазы-биле шынарларын хевирлээр сорулгалыг ажыглаар.

Ук эртемни ооредип тура, эртемнер болгаш культуралар аразында харылзааны, ынчангаш орус база оске чоннарнын аас чогаалы, чечен чогаалы, хурээлел, уран чурулга, куш-ажыл кичээлдери-биле холбаары кордунуп турар.

Эге школага «Торээн чугаа» деп эртемни ооредиринин кол сорулгазы – торээн дылынга медреселдиг, шын база аянныг номчуп билир кылдыр чанчыктырарда, тыва дылында бижиттинген ооредилге, эртем-нептергей база чечен-чогаал созуглелдеринин тутказын шингээдип, угаап бодаар чанчылдарын оттуруп сайзыратпышаан, бот-номчулга дуржулгазынга даянып, номчукчу болур бурун эргезин хевирлээр.

Ук сорулганы боттандыраы-биле дараазында айтырыгларны шиитпирлээр:

- Торээн дылынга чугаа ажыл чорудулгазынын бугу хевирлерин (дыннаары, номчууру, чугаалаары, бижири) сайзыратпышаан, оскекижилер-биле харылзаатудуп билир кылдыр чанчыктырар;
- Тыва чечен состу эстетиктиг шингээдип алырынга белеткеп, торээн дылынга номчуттунар сонургалын оттуруп сайзырадыр;
- Тыва чечен чогаалдын созуглелдери-биле ажылдап билир кылдыр чепсеглээр сорулгалыг эге практиктиг билиглерни бээр;
- Чангыс ол-ла темага бижиттинген тыва болгаш оске чоннарнын чогаалдарын деннеп, домей болгаш ылгалдыг чуулдерин тодарадып билир кылдыр чанчыктырар;
- Уругларнын номчаан чогаалдарынга даянып, оларнын мозу-будужун хевирлеп тура, эки-багай, буянныг-бак деп чуулдер дугайында билиглерин сайзырадыр, торээн чону база оске аймак кижилер чурттап турар чурту дээш чоргааралын оттуруп, Тыва болгаш Россиянын чоннарынын культура база чечен чогаалын хундулеп билир кылдыр кижизитпишаан, оореникчилернин мозу-эстетиктиг дуржулгазын байыдар.

Базистиг программада эртемнин туружу

Тыва Республиканың өөредилге черлеринин өөредилге планында көрдүнгени – биле 4-кү класска номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазынга **бүдүн чылда 34 шак, неделяда 1 шак** бердинген.

Бирги улдунда - 8 шак

Ийиги улдунда - 8 шак

Үшкү улдуңда - 11 шак

Дөрткү улдуңда – 7 шак

Номчулга кичээлдери дээрге эге школада өөренип турар кол эртемнерниң бирээзи деп санаттынып турар. Ол уругларның шын медреселдиг номчулгазын болгаш сөзүглел-биле ажылдап билирин, уран-чечен номчулгага сонуггалын оттуруп, уругнуң ниити сайзыралынче, эстетиктиг болгаш мөзү-шынар кижизидилгезинче кичээнгейни угландырып турар.

Чечен чогаал номчулгазы деп курузун чедишкинниг өөренип алыр болза, ол эге школаның өске-даа эртемнериниң түннелдерин хандырап. Эге школага чечен чогаал номчулгазының программазы уругларның аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче кол кичээнгейни угландырып турар. Ооң иштинде бир онзагай черни өөреникчилерниң шын чугаалап өөредириниң кол хевири (аргазы) - номчулганың чанчылдарын хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган ажылдарны чорудары ээлеп турар.

Бердинген курс дараазында **сорулгаларны** чедип алырынче угланган:

- ыткыр (дыңналдыр) номчуурунун хевиринден эгелээш, ханы, медреселдиг иштинде номчуурун, литературлуг шын адаашкын ёзугаар болгаш рольдар аайы-биле аянынг номчууру; номчаан чогаалының утказын сайгарып, ында кол чүүлду илередип, оон чогуур түннелдер кылыры, номчаан сөзүглелдерин кезектерге чарып, оларга тус-тузунда ат тыварынга, абзац дузазы-биле план тургузарынга, номчаан чүүлүнүн утказын делгереңгей (долу) азы допчу кылдыр чугаалап өөрениринге чаңчыктырап;
- уругларны бичиизинден эгелеп коллективтиг ёзуга, бот-боттарынга негелделиг, шынчы, ак сеткилдиг, быжыг туруштуг, эрес-дидим болурунга, мөзулуг аажы-чаңга, күш-ажылга кижизидер;
- уругларның ном - биле ажылдап, оон билиг тыварынга номну үргүлчү номчуурунга негелделиг, чечен чогаалга сундулуг, уран сөстүн тургузукчулары - чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-херектеринге сонуггалдыг болурун чедип алыр;
- хемчээл, утка, тематика, жанр талазы -биле аңгы-аңгы чогаалдарны ханы, шын билиндирер;
- уругларның чугаазын сайзырадыр болгаш оларга чугаалап, номчуп, дыңнап билириниң база сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарып шыдаптарының чаңчылдарын шиңгээтирер;
- уругларның өөренген чогаалдарының утказын, ооң маадырларының хөделиишкиннерин, чорук-херектерин ханы шиңгээдип ап, аңаа хамаарыштыр чогуур үнелелди берип, боттарының сагыш-сеткилин хайныышкынны-биле илередип шыдаарының, чечен чогаалды долугу-биле шиңгээдип алырынга аргаларын сайзырадыр;
- чечен чогаалдын уран чурумалдыг дылын, омур-хевир тургузарынга аян киирер аргаларын сеткип билер кылдыр уругларны өөредир; оларны боданыр аргаларын болгаш чогаадыкчы бодалын сайзырадыр;
- шүлүк чогаалын кичээнгейлиг дыңнап билириниң аргаларын сайзыратпышаан, ооң уран сөзун чарашсынар болгаш ханы шиңгээдип алырының дуржулгазын мөөңнөп, аңаа уран-чечен хөөннуг болгаш сонуггалдыг болурун кижизидер;
- долгандыр турар хүрээлел болгаш бойдус дугайында уругларның боттуг бодалдарын сайзырадып, ону шын угаап болгаш медресеп билириниң дуржулгазын байыдар.

Номчулганы эге школаның өөредилге эртеми кылдыр киирген болганда, ол чүгле өөредиглиг эвес, а кижизидиглиг сорулгаларны шиитпирлээр улуг ужур- уткалыг. Хар – назынынга дүгжүп турар уран-чечен чогаалдар-биле таныжылганың мөзү-бүдүш болгаш

эстетиктиг ужур-утказы уругларның миниишкиннеринге, угаан-медерелинге болгаш номчукчунуң тура-соруунга салдарлыг, национал болгаш бүгү кижиги төрөлгөтөнниң үнелиг чүүлдеринге тааржыр хууда шынарларның хевирлеттинеринге дузалаар. Өөреникчилерниң моральдыг нормаларже уг-шиин тып билири, оларның боттарының херектери-биле культурлуг кижиниң аажы-чаңының этиктиг принциптеринге хамаарыштырып билирин сайзырадыр; эки сеткилдиг кады ажылдажылганың чаңчылдарын кижизидер. Чечен чогаал номчулгазы деп курсту шингээди ап турар үеде эге школаның өөреникчилериниң коммуникативтиг культуразының деңнели бедир: диалогтар тургузар билиглери; бодунуң үзел-бодалын дамчыдып билири; бердинген чугааларның сорулгаларының аайы-биле монологтарны тургузуп билири; сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлери-биле ажылдап билири(тоожуушкун, чурумал, угаап-боданышкын); номнуң тайылбыр аппарады-биле бот ажылдап билири; словарьлардан, справочниктерден, энциклопедиялардан чогуур ужурлуг медээлерни тып билири хевирлеттинер.

Номчулга кичээлдеринге өөреникчи бодун шыырак билиглиг номчукчу мен деп чүүлдү билип алырынга дузалап турар номчукчунуң харыылап билир айтырыглары хевирлеттинер. Билиглиг номчукчу үргүлчү ном номчуурунга, сөзүглел-биле ажылдаарының аргаларын болгаш номчулганың техниказын, номчаан болгаш дыңнаан чогаалдарының утказын билип алырынга, номнарда бар билиглери боттары тып болгаш үнелеп билиринче чүткүлдүг болур.

Бердинген курс уругларның чечен чогаалдарны номчуурунче сонуггалын бедидер. Чечен чогаал эртеминге хамаарыштыр 3-4 класстарга дараазында бөдүүн билиглер-биле база таныштырып болур: автор дугайында бөдүүн дыңнадыглар, номчаан чогаалының жанры, темазы, улустуң аас чогаалының бичии жанрлары – тывызыктар, үлегер домактар, дүрген-чугаалар, янзы-бүрү тывызыктыг бодалгалар,эге рифма, диригжидилге аргазы, чечен чугаа,бойдус чурумалы,эпитет, басня, риториктиг айтырыг дээш оон-даа оске.

Чечен чогаал номчуп, чечен окур-хевирлер-биле танышкан тудум, уругларның ниити сайзыралы, чүвени угаап, медереп билири, сагыш-сеткилдиң бодалдары улам делгемчир, ханылаар, байлакшыр. Авторнуң сөзүглелинге дүүштүр уругларның аас-биле харыылары, чечен окур-хевиринге хамаарыштыр билип алган бүгү-ле ажыктыг чүүлдери- оларның чечен чогаалды шингээди ап турарының херечизи болур.

Номчулга программаны дөрт кезектен тургустунган:

1. Номчулганың тематиказы
2. Класстан дашкаар номчулга
3. Номчулга талазы-биле алган билиглери, чанчылдары болгаш мергежилдери
4. Чогаалдарның хевирлери (жанрлары) практиктиг таныжылга

Чамдык кол темалар класс бүрүзүнүң программасында бар. Ынчалза-даа олар анаа катаптап турар эвес уругларның назы-хары улгадып, билииниң деңнели бедээни-биле чергелештир чечен чогаалдарның хемчээли, утказы болгаш дылдың уран-чечен аргалары чоорту нарыыдап, чаа чүүлдер немежип бар чыдар.

Эге школага чечен чогаал номчулгазынын программаны уругларның аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынче кол кичээнгейни угландырып турар. Оон иштннде бир онзагай черни өөреникчилерни шын чугаалап өөредириниң чугула хевири (аргазы) - номчулганың чаңчылдарын шингээттирип хевирлээри болгаш ону сайзырадырынче угланган ажылдарны чорудары кол черни ээлеп турар.

Өөредилгениң бирги чылында сөс номчуурунун аргаларын шингээттирип, аңгы-аңгы сөстөрни, сөс каттыжышкыннарын домактар болу бээр кылдыр үн аайы - биле (интонация) кожуп, чүгүртү номчулгаже чоорту шилчири.

Ийиги чылында угаан ажылының база бир чадазынче үнүп, иштинде номчулганың чаңчылдарын боттандыраар.

Үшкү чылында номчулганың темпизин элээн дүрген шуудадыр. Номчулга үезинде үе камнаарының чогумчалыг аргаларын чөп ажыглаарын шиңгээттирер.

Дөрткү чылында номчулганың кол шынарларын (шын, чүгүртү, медреселдиг, аянныг) колдуунда шиңгээди апкан турар. Литературлуг шын адаашкын ёзугаар болгаш рольдар аайы-биле аянныг номчуурун чаңчылдарын ап, номчулганың чогуур темпизин шын сагып билген турар уjurлуг.

Эге школаның бүгү-ле чадаларында башкы уругларны номчуп билир кылдыр өөредир-биле чергелештир уруглар боттары номчаан чогаалының уткаын сайгарып, ында кол чүүлду илередип, оон чогуур түннелдер үндүрүп шыдаптарынче угланган ажылдарны база чорудар.

Оон аңгыда номчаан сөзүглелдерин кезектерге чарып, оларга тус-тузунда ат тыварынга, абзацтар дузаы-биле план тургузарынга, номчаан чүүлүнүң уткаын делгеренгей азы дорт кылдыр чугаалап өөрениринге чаңчыктыраар.

Программада бердинген чижек тематикаларга хамаарыштыр номчуур уjurлуг чогаалдар иштинден уруглар төрөөн чериниң, долгандыр турар хүрээлелдин; эш-өөр болгаш үе-чергелериниң, оларның чуртталгазының, оюн-тоглаазының, уjurалдарының; бойдус болгаш оон камгалалының; тыва чоннуң чаагай чаңчылдарының; төрөөн чуртунуң төөгүзүндөн барымдааларның дугайында билиглерни шиңгээди алырлар.

Личностуг (бот-тускайлаң онзагайлары)

Төрөөн дылывыс харылзажырының база мээ-медреселивистиң шынарын көргүзериниң кол чепсээ; төрөөн дыл национал культуравыстың кол болуушкуну; сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге дылдың бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чөптүг ажыглап билири; төрөөн дылын улаштыр өөрениринге сонuurгалын оттулары; аас болгаш бижимел чугаага дылдың уран-чечен аргаларын чедимчелигажыглап билири; бойдушту, ниитилел амыдыралын хайгаараарынга үндезилээш, материалистиг үзел-бодал-биле илередир.

өөреникчилерге хевирлеттинген турар билиглер:

- өөредилгениң чедишшинниг болурунун чылдагаанын тып билири;
- бодунуң ажылын түңнөп, үнелеп билири;
- бодунуң төрөөн чуртунга болгаш чонунга, ооң амыдырал-чуртталгазынга хамаарылгазын шиңгээди алыры;
- өске чоннарның ниити мөзү-шынарының, моральдыг нормаларының талаларын билип алыры;
- бодунуң-даа, өске чоннуң кижилериниң кылган эки, багай талаларының уг- шиин тып билири;
- моральдыг нормаларга болгаш этиктиг негелделерге дүүштур аажы-чаңын таарыштыраар;
- өске кижилерниң сагыш-сеткилин, ишти-хөңнун билири болгаш олар-биле кады сагыш-човаары;
- уран-чечен культура-биле таныжып тура эстетиктиг овур – хевирлернин кижизиттинери;
- өөредилгеже, эртем-билигже чүткүлдүү;

өөреникчилер чүнү билип алырыл:

- долгандыр турар бойдуска хумагалыг, камныг, ынак болуру;

- аажы-чаңы моральдыг мөзү – шынарга, ужур-чурумга чагыртыры;
- өске чоннарның хамаатыларынга дең хамаарылгалыг болуру.

Метапредметтиг

- Чаа чүвени билип алыр чүткүл-сонуургалын улам сайзырадыр.
- Салдынган сорулгага дүүштүр кылыр ужурлуг ажылды планнап, хайгаарап, ооң түңнелинге чедериниң болдунар аргаларын тодарадып билирин өөредир.
- Сорулганы шын салып, ону чедип аларынын аргаларын дилеп, тып билирин өөредир.
- Словарьда, библиотека каталогтарында бар чугула медээлерни кылып, ону дилеп, шыгжап чаңчыгары. Компьютерге ажылдап өөренири.
- Эштежип ажылдаарынга өөренир. Бодун аңгы-аңгы рольдарга киириштирер (удуртур, күүседир)
- Херек материалдарны дилеп, тып билири. (янзы-бүрү номнар, словарь, интернет)
- Өөрөнгөн чүүлдерин сайгарып, бөлүктөп, деңнеп, түңнеп билиринге, оларның иштинден кол болгаш чаа чугула чүүлдерни тып, тайылбырлаарынга өөреникчилерни чаңчыктырар.

Регулятивтиг (углаар-баштаар)

Өөренип турар эртеминиң тема, бөлүк аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири; башкының удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны күүседип өөренири;

бот хыналданы, удур-дедир хыналданы кылып билири.

өөреникчилерниң өөренип алган турар билиглери:

- бодунуң кылыр ужурлуг ажылын планнап болгаш салып алган сорулгалары-биле оларны дүүштүрүп билири;
- чаа өөрөнгөн уран – чечен чугаада башкының айтып кааны ёзугаар чүнү кылырын сагыыры;
- өөредиглиг кылдыныгларны аас болгаш бижимел хевирге кылып билири;
- болуушкун төңчүзүндө, ооң түңнелдерин анализтеп болгаш демдээн салган соонда эдилгелерни кылып билири;

өөреникчилерниң өөренип алыр аргалары:

- Өөрөнгөн темазынга алган билиглерин түңнеп болгаш үнелеп билирин боттандыраары; аас болгаш бижимел чугааны дылдың негелдери-биле чогуур
- үезинде практика кырынга өскертип болгаш ажыглап билири
- башкы-биле демниг ажылдажышкын үезинде чечен чогаалды өөренип шиңгээдип алырда чаа-чаа сорулгаларны салып билири;
- кылган ажылдарын ажыл үезинде болгаш ажыл соонда шын кылып турарын бот сайгарып шинчилеп билири;
- бодунуң номчулга ажылын планнап билири.

Познавательный (билиин ханыладырынга түңнелдер):билиин ханыладырынга дүүштүр сорулганы салып билири;херек дыңнадыгларны аңгылаары; херек билиглерни дилеп-тывары;аас болгаш бижимел чугааны шын тургузуп билири;тургустунуп келген айтырыгларны тода, шын шиитпирлээр аргаларны дилеп-тывары;дыңнаан, номчаан

сөзүглелдеринден херек, кол чүүлду тывары; берге айтырыгга шын харыыны дилеп-тывары.

өөреникчилерниң өөренип алган турар билиглери:

- херек билиглерни словарьларны ажыглап тургаш тып билири;
- чогаалдарны болгаш ооң кол маадырларын деңнеп болгаш үнелел барымдаазын ёзугаар аңгылап билири;
- чогаалды кол маадырларының сөстери, сагыш-сеткили, кылып турар чүүлдерин, аразында харылзааларын шиңгээдип алыры.

өөреникчилерниң өөренип алып аргалары:

- херек билиглерни библиотекалардан, өөредиглиг литературадан болгаш Интернеттен тып билири;
- амыдыралдың болуушкуннарын, чечен чогаалдың хевирлерин, кол маадырларын деңнеп болгаш аңгылап билири;
- чогаалды сайгарып турар үеде болгаш бодунуң амыдыралыңга даянып алгаш чылдагаан айтып турар харылзааларны, логиктиг угаан- бодалын аас болгаш бижимел хевирге шын тургузуп билири;
- бердинген статья-биле ажылдап билири (статьянын кол бодалын тодарадып, планын тургузары).

Коммуникативтиг: аас чугаага диалогту ажыглап билири; аңгы-аңгы бодалдарны өөренип, сайгарып билири болгаш чаңгыс аай түңнелге келиринге өөредири;

бот туружун болгаш бодалын быжыглап чаңчыгары; коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдын аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

өөреникчилерниң өөренип алган турар билиглери:

- бөлүккө ажылдап өөренири; бодунуң бодалындан аңгыда эжиниң үзел-бодалын база дыңнап үнелеп билири;
- түңнел үндүрерде бодунуң бодалын тайылбырлап билири болгаш эш- өөрүнүң үзел-бодалы- биле деңнештирип билири;
- эжинге херек медээни шын тода дамчыдып билири;
- демниг ажыл үезинде эжинге дузаны чедирери, бот-боттарын хынажып билири;
- диалог чугааны чорудуп билири;
- салдырган сорулгаларны чедип алырда чугааны шын тургузуп билири;

өөреникчилерниң өөренип алып аргалары:

- салып алган сорулгаларны чедип алырда, өске кижилерниң күзел-бодалдарын база дыңнап билири;
- бөлүк-биле ажыл үезинде чогуур айтырыгларны салып билири.

Предметтиг (эртемге хамаарыштыр)

Номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы

өөреникчилерниң өөренип алган турар билиглери:

- утка болгаш дыл-домааның талазы-биле чедингир сөзүглелди пауза, интонация болгаш номчулганың темпизин барымдаалап шын, медреселдиг, аянның номчууру;
- таныш эвес сөзүглелди номчуурунун дүргени 1 минутада 65 – 70 хире сөс;
- чогаалдың адынга болгаш аңаа чураан чуруктарга даянып алгаш, чогаалдың кол утказын тодарадып билири;
- чогаалдың темазынга, кол утказынга, идеязынга хамаарышкан монологтарны (үзүндүлери, абзацтарны) дыңналдыр номчууру, доктаадып алыры;
- сөзүглелдин кезектерин чогаалда болушкуннарның дес-дараалашкаан болгаш утка талазы-биле харылзааларын тодарадып билири;
- улуг эвес сөзүглелди аңгы-аңгы кезектерге чарып, кезек бүрүзүнге ат (эге) чогаадыры; башкының дузазы-биле сөзүглелдин планын тургузары база сөзүглелге болгаш ооң кезектеринге хамаарышкан айтырыгларны тургузуп билири;
- номчаан чүүлүнүн утказын делгередир болгаш кысказы-биле допчулап чугаалаары;
- уруглар библиотекасында бар номнар-биле, алфавиттиг каталог аайы-биле номнарны тып билири;
- номчаан номнарынын кыска тайылбырын тургузуп билири; справочниктер, энциклопедиялар болгаш уругларның периодиктиг журналдары- биле ажылдап билири;
- чогаалдың кол маадырларының чугаазын, чүнү кылып турарын барымдаалап оларга үнелел бээри;

өөреникчилерниң өөренип алыр аргалары:

- номчаан чогаалынга хамаарышкан бодунуң күзел-бодалын бодунуң сөстери-биле аас болгаш бижимел хевирге дамчыдып билири;
- номчаан чогаалының эстетиктиг болгаш мөзү-шынар талазы-биле бодунуң бодалдарын чугаалап билири;
- номчаан чогаалының кол маадырларынга болгаш чогаалды бижээн авторнун позициязынга хамаарыштыр бодунуң күзел – бодалын бодунуң сөстери-биле аас болгаш бижимел хевирге дамчыдып билири;
- дөмей сөзүглелдерни болгаш айтырыгларга харыыларны бижимел хевирге тургузуп билири;

Номчулгага болгаш чугаа сайзырадылганынга өөреникчилерниң билир ужурлуг кол билиглери, мергежилдери болгаш чаңчылдары

4-кү классты доозуп тургаш, өөреникчилер дараазында чүүлдерни шингээди алган турар.

Номчулганың чаңчылдары:

- 3-ку класска алган билиглерин улам ханыладыр болгаш быжыглаар.
- Утка болгаш дыл-домааның талазы-биле чедингир сөзүглелди пауза, интонация болгаш номчулганың темпизин барымдаалап шын, медреселдиг, аянның номчууру.
- Номчулга үезинде нарын сөстери, ылаңгыя кылыг сөстери, чүве аттарын, утка талазы-биле тудуш холбаалыг сөстери (чүве ады биле эдеренчи, демдек ады биле чүве адының каттышканы) бот – боттарындан адырбайн, тудуштуруп номчууру.
- Сөзүглелде чугула утка илередир сөстү ылгап билири.
- Баштай иштинде номчааш, ооң соонда аянның, ыткыр номчууру.

- Диалогту аянынгы рольдап номчууру.
- Иштинде оожум болгаш шилилгелиг номчулганың аргаларын шингээдип алганы. Номчулганың темпизин сагып шыдаары.
- Таныш эвес сөзүглелди номчуурунун дүргени 1 минутада 65-70 хире сөс.
- Сөзүглел-биле ажыл. Сөзүглелдин кезектерин чогаалда болуушкуннарның дес - дараалашкаан болгаш утка талазы-биле харылзааларын тодарадып билир.
- Улуг эвес сөзүглелди аңгы-аңгы кезектерге чарып, кезек бүрүзүнге ат (эге) чогаадыры; башкының дузазы-биле сөзүглелдин планын тургузары.
- Номчаан чүүлүнүн утказын делгередир болгаш кысказы-биле допчулап чугаалаары.
- Чогаалдың кол бодалын илередип, боттарының сөстери-биле ону бадыткаары. Чогаалдың киржикчилеринин чугаазын барымдаалап, оларга үнелел бээри.
- Болуушкуннун чылдагаанын тайылбырлап шыдаары.
- Хайгаараан, көргөн-билген чүүлдеринин дугайында, башкының дузазы-биле сайгарган чуруктарга хамаарыштыр кыска чугаалар тургузары.
- Делгереңгей болгаш кыска план ёзугаар номчаан чүүлүнүн утказын дес-дараалаштыр үшкү арындан чугаалап билири.
- Сөзүглелде билдинмес болгаш чаа сөстери, сөстүн чамдык уран аргаларын боттарының билир шаа-биле тайылбырлап шыдаары.
- Чогаалдың кол темазынга, кол утказынга, идеязынга хамаарышкан монологтарны (үзүндүлөр, абзацтар) дыңналдыр номчууру, доктаадып алыры. Чогаалдың маадырларының бирээзинин өмүнээзинден делгереңгей азы допчу чугаа кылып билири.
- Аас чогаалдарының болгаш чечен чогаалдың хевирлери-биле (жанрлар) практиктиг таныжылга. Басня, ооң онзагай талазы.

Ажыглаан литературалары:

- 1) Чижек ажылчын программа. 1–4 класстар: ниити өөредилге организацияларының башкыларынга / Л.С. Кара-оол. – Кызыл, 2017 Национал школа хөгжүдөр институт.
- 2) 4-кү класстың Л.С. Кара-оолдун «Литературлуг номчулга» ному (Тываның ном үндүрер чери, 2014)
- 3) *Ондар Э.Д.* Класстан дашкаар номчулга ному. 4 класс. - Кызыл: (Тываның ном үндүрер чери, 2005)

Литературлуг номчулганын календарь-тематиктиг планы 4 класс

№	Кичээлдин темалары	Шагы	Эрттирер ай-хуну
---	--------------------	------	------------------

			План-биле	Херек кырында
Тыва дылын, тыва чонун, Тыва черин – ожуунун үш ыдык дажы - 1ш				
1	<i>Ч. Кара-Куске</i> "Камнаалынар" <i>В.Саарымбуу</i> «Торээн Тывам кижилери» <i>Ч. Куулар</i> "Эртинелиг бурун Тывам"	1	06.09	
Чылдың үелери. Тодуг-догаа алдын күзүм – 1ш				
2	<i>С. Сурун-оол</i> "Чанган куштар" <i>Х. Ойдан-оол</i> "Баштайгы сегиржи алыышкын" <i>А. Пушкин</i> "Кус"	1	13.09	
Улустун аас чогаалының биче хевирлери – 3ш				
3	Тывызыктар. Улегер домактар	1	20.09	
4	Оюн удээн чугаалар. Дурген чугаа. Шимченгир оюннар.	1	27.09	
5	Чоннун ырлары.Тыва улустун ыры "Кадарчы", «Алды баштыг Кара-Дагны». Кожамыктар	1	04.10	
Өөренип өөрөн – 1ш				
6	Класстан дашкаар номчулга <i>О.Сувакнит</i> «Камналга», <i>Э. Кечил-оол</i> «Ундур имнедипкен» (чечен чугаа)	1	11.10	
Эки кылган ажыл – элп читпес алдар – 2ш				
7	<i>С. Сарыг-оол</i> «Дуза када бергеним» (хыналда номчулга)	1	18.10	
8	<i>К-Э. Кудажы</i> «Маргылдаа»	1	25.10	
Бистин бичии өңнүктеривис – 1ш				
9	<i>Х. Ойдан-оол</i> «Эгерек-биле эзирик» <i>С.Тока</i> «Бистин анчывыс» <i>Л. Чадамба</i> «Кушкаштар»	1	08.11	
Бойдустун чажыктары – 2ш				
10	<i>С. Сарыг-оол</i> «Саржаг дажыглаан»	1	15.11	
11	<i>М. Эрген</i> «Хортукке турлагжыыр», «Анай»	1	22.11	
Чылдың үелери. Аккыр харлыг кыжым – 2ш				
12	Чогаадыг «Кыш»м <i>Л. Чадамба</i> «Кыжын» <i>Х. Ойдан-оол</i> Баштайгы хар» (чечен чугаа)	1	29.11	
13	Класстан дашкаар номчулга <i>Х. Ойдан-оол</i> «Олегтин оннуктери»	1	06.12	
Багын чугаалаарга – бачыды арлыр – 2ш				
14	<i>И. Крылов</i> «Корунчук болгаш Сарбашкын» <i>С. Сурун-оол</i> «Орге биле Куске» (басня)	1	13.12	
15	<i>Э. Кечил-оол</i> «Кеземче», <i>Л. Толстой</i> «Соокчугеш» (чечен чугаа)	1	20.12	
Бойдуска хумагалыг болуулу! – 2ш				
16	<i>К-Э. Кудажы</i> Чурек иштинде ок» (номчулга хыналдазы) <i>С. Комбу</i> «Эжеш куштар хоюспанар»	1	27.12	
17	<i>С. Сарыг-оол</i> «Кизи бойдустун толугу» <i>Ч. Ондар</i> «Хун»	1	17.01	
Эштигге хөглүг, эптигге күштүг – 1ш				
18	<i>Е. Танова</i> «Оннуктер», <i>С. Тока</i> «Черликпен»	1	24.01	
Авторлуг тоолдар – 1ш				

19	<i>Ш. Суван</i> «Алдын кушкаш» <i>С. Сарыг-оол</i> «Шиижекчигеш» <i>К. Тюлюш</i> «Улуургак, билииргек Дагаажык»	1	31.01	
Эрнин эреси – 1ш				
20	<i>С. Сурун-оол</i> «Кызыгааржыга» <i>А.Арапчор</i> «Эр кижинин чангыс состуу» <i>С. Михалков</i> «Степа акый-биле Егор»	1	07.02	
Чылдын уелери. Хоглуг чазым – 1ш				
21	<i>Чогаадыг</i> «Чазын» <i>М. Пришвин</i> «Изиг тулук уе» <i>К. Ондар</i> «Ыглапкан хар»	1	14.02	
Улус аразындан ие караа чымчак – 1ш				
22	<i>Е. Танова</i> «Ава дугайында сос», «Кырган-авам келди-ле!»	1	21.02	
Улустун аас чогаалы. Тоолдар – 3ш				
23	<i>Класстан</i> дашкаар номчулга <i>Тыва улустун тоолу</i> "Уш чуул эртемниг оол», "Боралдай ашак"	1	28.02	
24	<i>Тыва улустун тоолу</i> "Сыынак", "Тоолду чуге чажырбазыл?"	1	07.03	
25	<i>Тыва улустун тоолу</i> «Алдан ала чылгылыг Алаадай-Мерген»	1	14.03	
Хөктүг ужуралдар, солун болуушкуннар – 2ш				
26	<i>С. Пюрбю</i> "Шортан мунган эзир", "Борттуг дилги"	1	21.03	
27	<i>М.Олчей-оол</i> «Тергелиг аът» <i>О. Сувакпит</i> "Хаважыгаш"	1	04.04	
Тоогу болгаш тоолчургу чугаалар – 1ш				
28	<i>Тоогу чугаа</i> «Моге Союспан» <i>Тоолчургу чугаа</i> «Ийи кыс», «Часкы»	1	11.04	
Ойнаксанчыг оюннарым – 1ш				
29	<i>С.Сарыг-оол</i> «Оюннар» <i>О. Сувакпит</i> «Хуулгаазын кажыктарым»	1	18.04	
Кижиге болуру чажындан – 1ш				
30	<i>Б. Ховенмей</i> «Адазынын айбызынга» <i>Л. Чадамба</i> «Ивижилер оолдары»	1	25.04	
Оске чоннарнын аас чогаалы – 1ш				
31	<i>Ненец улустун тоолу</i> "Хек" <i>Хакас улустун тоолу</i> «Чанагаш-оол»	1	02.05	
Чонум чаагай ёзу-чанчылдары – 1ш				
32	<i>М.Кенин-Лопсан</i> «Калдаракты азырап алганым» <i>М. Олчей-оол</i> «Кирген кижээ»	1	16.05	
Тывамнын төөгүзүндөн солун арыннар – 1ш				
33	<i>С.Сарыг-оол</i> «Оттуг-терге» узунду <i>С.Саган-оол</i> «Кызыл Сылдыс ордени» узунду	1	23.05	
Чылдың уелери. Ажыл-ишчи чайым – 1ш				
34	<i>Н.Ооржак</i> «Адазынын дузалакчылары» <i>К-Э. Кудажы</i> «Чазый хырын башка халдаар»	1	30.05	

